

Borbíró Andrea
Kriminológia Tanszék
Konzulens: Gönczöl Katalin

A sokarcú bűnmegelőzés (Feljegyzések a bűnözéskontroll új tendenciáiról és angliai tapasztalatairól*)

A bűnözéssel foglalkozó tudományokban általánosan elismert, hogy a hatvanas évektől Nyugat-Európában és Észak-Amerikában alapjaiban formálódott át a bűnözésről és annak kontrolljáról való gondolkodás. Ennek a büntetőpolitikai paradigmaváltásnak a magva az a soha nem tapasztalt hangsúly, amelyet a *bűnözés megelőzésére történő hivatkozás* napjaink bűnözéskontroll modelljeinek alakításában kap. A 21. század elejére a nyugati társadalmak büntetőpolitikájának legfontosabb szerveződési elvévé és rendező logikájává a bűnös magatartás, a potenciális veszélyforrások és a bűnelkövetés szempontjából releváns körülmények kontrollálása, semlegesítése és megelőzése vált. A bűnmegelőzés eufórikus retorikája azonban, ahogy azt Anglia példája is mutatja, kedvezőtlen tendenciákat is takarhat.

Az a gondolat, amely a bűnözés elleni küzdelem sikerének kulcsát a bűnelkövetés megelőzésében keresi, egyáltalán nem új keletű. A klasszikus büntetőjog ellenpólusaként ható pozitívizmus megszületése óta az emberrel, társadalommal és bűnözéssel foglalkozó tudományok mind inkább specializált sokasága nyújtja a bűnözés legkülönbözőbb oksági magyarázatait, egyúttal a kriminalitási probléma mérséklését szolgáló javaslatokat. Ennek ellenére az utóbbi évtizedek fejleményei arra engednek következtetni, hogy mind a nyugati társadalmak bűnözéskontroll politikájában, mind pedig a kriminológia történetében a „bűnmegelőzés” minőségileg új értelmezése egy új korszakot fémjelez. A bűnmegelőzés a kriminológia marginális érdeklődési területei közül emelkedett a tudományos kutatások elsődleges témájává és a bűnözés elleni küzdelem eszközkészletének strukturáló elemévé. Legyen szó akár a nemzetközi szervezetek által a nemzeti büntetőpolitikák számára támasztott elvárásokról, akár az egyes nemzetek kriminálpolitikai elképzeléseiről, a 20. század végi nyugati társadalmakban a prevenció iránti elkötelezettség általános hivatkozási ponttá vált.

Mindezek ellenére szó sincs arról, hogy az egyes nemzeti büntetőpolitikák azonos módon alkalmazkodnának a bűnmegelőzési gondolat előretörésének közös tendenciájához. A bűnelkövetésnek tulajdonított okozatiság, a megcélzott csoportok és számos egyéb szempont alapján a megelőzés elméletileg is igen sokféleképpen képzelhető el, és a kriminológiai szakirodalom nem szűkölködik az egyes prevenciók irányzatok elemzésében, bizonyításában vagy éppen kritikájában.¹ Legalább ekkora jelentősége van azonban annak a változatosságnak, amellyel az egyes nemzeti *bűnmegelőzési politikák* válogatják, átalakítják

* Köszönettel tartozom Gönczöl Katalinnak e tanulmány első változatához fűzött építő észrevételeiért.

¹ Ld. például a következő összefoglaló műveket: Crawford, A. (1998) *Crime Prevention and Community Safety: Politics, Policies and Practices*, London: Longman; Gilling, D. (1997) *Crime Prevention: Theory, Policy and Practices*, London: UCL Press; Hope, T. (ed.) (2000) *Perspectives on Crime Prevention*, Aldershot: Ashgate.

és megvalósítják az elméletben felkínált prevenciók lehetőségei egyes elemeit. Azokkal a folyamatokkal szemben ugyanis, amelyek a nyugati társadalmakban a büntetőpolitika prevenciók szempontú újragondolását eredményezték, számos olyan nemzeti szinten ható tényező érvényesül, amely nagyon is különböző bűnözéskontroll modellek születését generálja. Elég csupán az Egyesült Államok és a kontinentális Nyugat-Európa közötti szembeötlő különbségekre utalni ahhoz, hogy világossá váljon: a prevenció fogalma meglehetősen tág teret hagy nem csak az értelmezésre, de a preferenciákkal, ideológiával és értéktartalommal való feltöltésre is. Az adott ország bűnmegelőzése tehát csak tágabb környezetével való összefüggéseiben válhat világossá, és „nem értelmezhető függetlenül a társadalmi kontroll területén bekövetkező olyan fejleményektől, mint például a tömeges bebörtönzés gyakorlatának újjáéledése az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában”.²

Ami különösen nehézé teszi a prevenció gondolatán alapuló bűnözéskontroll mai tendenciáinak feltárását, az a bűnmegelőzés értelmezési szintjeinek sokrétűsége. A zavar, amely a prevenciók tekintetében tevékenységek és beavatkozások körének és mibenlétének meghatározása körül tapasztalható, önmagában problematikus, ennél is alapvetőbb azonban az a kérdés, hogy a bűnözés elleni küzdelem melyik szférájában helyezük el a „bűnmegelőzés” címszó alá sorolt fogalmi készletet. Minek tekintjük a bűnmegelőzést? Sajátjogú tudásanyagnak, amely a kriminológián belül a bűnözés okságának és az oksági folyamatok megszakíthatóságának tudományos ismeretét összegzi? A társadalomkontroll – tudományon nagyrészt kívül eső – *politikai vetületének*, amely a bűnözés elleni intézményesített és politikai logikával átítatott fellépés egy lehetséges perspektívája? Vagy a társadalmi valóságban működő, alkalmazott kriminológiából, intézményesített büntetőpolitikai döntésekből és a mindennapi élet szféráiban spontán kifejlődő technikákból összeálló *gyakorlatnak*? A megfelelő értelmezési szint megválasztása azért sem mindegy, mert a kriminológiai szakirodalomban a bűnmegelőzés konceptualizálása és rendszerezése során a szerzők java része csak az olyan prevenciók célú vagy ilyen következményekkel járó cselekvéseket vizsgál, amelyek kívül esnek a *büntető igazságszolgáltatás* körén.³ Tekintettel a két szféra jelentős szerkezeti különbségeire, eltérő logikájára és nem utolsósorban a róluk felhalmozott tudásanyagra, a specializáció tudományos értelemben mindenképpen indokolt. Amennyiben azonban bűnmegelőzési politikákról vagy a gyakorlatról folyik a diskurzus, ezek nem értelmezhetőek a büntető igazságszolgáltatás prevenciók szerepének figyelembevétel nélkül. Nem csak arról van szó, hogy a harmadlagos megelőzés területén milyen és mennyire hatékony tevékenységet fejthet ki az állami politika és ennek kapcsolódó intézményei. Legalább ennyire fontos, hogy számos esetben a büntető igazságszolgáltatáson kívül és az azon keresztül megvalósított bűnmegelőzés, ha csak rejtett és közvetett módon is, de szorosan összefonódik.

Annak ellenére, hogy ebben a tanulmányban elsősorban a politikai és tudományos értelmezési szintről, és kevésbé a gyakorlatról van szó, a maga létező teljességében a bűnmegelőzés mindhárom aspektust magában foglalja. Többek között éppen ez a többrétűség magyarázza a bűnözéskontroll elmúlt harminc évben bekövetkezett fejleményeinek

² Hughes, G. (1998), *Understanding Crime Prevention: Social Control, Risk and Late Modernity*. Buckingham: Open University Press, p. 14.

³ Különösen az angolszász kriminológián belül figyelhető meg egy erős specializálódási folyamat, amelyben elvált egymástól a büntető igazságszolgáltatás hatásainak, illetve a büntetőjogi felelősségre vonást megelőző prevenció vizsgálata. A harmadlagos prevenció ezzel levált az első kettőtől, és a visszaesés tanulmányozása egy jól lehatárolható, a büntető igazságszolgáltatás kriminológiájához kapcsolódó tudományterületté vált, magába foglalva az olyan kérdéseket, mint a pártfogó felügyelet vagy a közösségi büntetések preventív lehetőségei. Ezzel szemben „bűnmegelőzés” címszó alatt az angolszász szakirodalom csaknem kizárólagosan a büntető igazságszolgáltatáson kívüli, még a társadalmi élet mindennapi tereiben kifejtett megelőzés eszközeit és perspektíváit tárgyalja.

komplexitását: teória, politika és gyakorlat szoros összefonódása rajzolja ki azt a keretet, amelyben a bűnmegelőzés karaktere és napjainkban érezhető jelentősége kibonthatóvá válik.⁴

A bűnözéskontroll és környezetének változása: a jóléti államtól a kockázati társadalom elméletéig

A második világháború után kialakuló jóléti társadalom- és büntetőpolitikát a gondoskodó állam lehetőségei és képességei körüli eufória határozta meg. Az egyén boldogulásáért és a társadalmi problémák feloldásáért *felelőséget vállaló állam* – az általános gazdasági fellendülés, a szociáldemokrata politikai retorika és az emberrel foglalkozó tudományok erőteljes támogatásával – a korábban ismeretlen mértékű beavatkozás intézményrendszerét építette ki. A felismerés, hogy az egyes társadalmi problémák egymással szorosan összefüggnek, és az ideológia, amely szerint az államnak kötelezettséget kell vállalnia e problémák megoldásában, a társadalomkontroll teljes eszköztárában visszaköszöttek. A jóléti szolgáltatások által alakított gazdaságpolitika a piac kedvezőtlen hatásaitól volt hivatott az egyént védeni, a társadalompolitika intézményrendszere pedig a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését és a szociális biztonság megteremtését célozta. Ami a büntetőpolitikát illeti, a jóléti állam logikáját itt az *elkövető felelőségének enyhítése* és az elkövetéshez vezető *okok orvosolhatóságába* vetett hit jellemezte. Eszerint a bűnelkövetés tünet, annak szindrómája, hogy a társadalmi esélyegyenlőség az elkövető szocializációjában hiányosan valósult meg. A bűncselekményben megnyilvánuló „veszélyesség” tehát az elkövető felelőségén kívül esik, ehelyett olyan hátrányos társadalmi helyzetre vagy szocializációs zavarokra vezethető vissza, amelyek orvoslása a szakértők hada által megtámogatott jobbító célú állami beavatkozás feladata. Amennyiben pedig a bűncselekmény tünet, és okai ily módon diagnosztizálhatóak, nyomban mellérendelhető a „kezelés” is, amelynek kézenfekvő terepe a büntető igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás. Ebből a logikából azonban az is következik, hogy – mivel a probléma orvoslásának sem szükséges időtartama, sem szükséges módszere nem határozható meg pontosan előre – az eredményes kezelés a büntetőjog hagyományos garanciális eszközeinél jóval rugalmasabb keretet kíván meg. A határozatlan tartamú büntetések, a büntetés-végrehajtásban szükség szerint igénybe vehető kezelési módszerek a *büntetőjogi garanciarendszer fellazulását* eredményezték.

A büntetőjogi garanciák gyengülése és az ebből fakadó jogsérelmek szaporodása az egyik jele annak a *válságnak*, amellyel a jóléti büntetőpolitika, és tágabban az egész jóléti állam a hatvanas években szembesült. Túl azon, hogy a kezelési modell rendkívül költséges volt, nem váltotta valóra a hozzá fűzött reményeket sem. A határozatlan tartamú szabadságvesztések nem csak az eljárási jogok súlyos sérelmét eredményezték, de számuk növekedése a börtönnépeség drasztikus emelkedéséhez, a börtönviszonyok romlásához, végeredményben pedig börtönlázadásokhoz vezetett. A bűnelkövetés okságának elkövető-központú megértéséhez és kezeléséhez való ragaszkodás ugyanakkor kizárta az *áldozatot* a büntetőpolitika szempontjai közül. Egészen a hetvenes évekig sem az áldozattá válás folyamata, sem annak az oksági rendszerben betöltött szerepe, sem pedig az áldozat szükségletei nem szerepeltek a kriminológia és a büntetőpolitika érdeklődési területei között. Az az *egyensúlyzavar*, amely a bűnözéskontrollt ennek eredményeként szükségképpen jellemezte, a jóléti büntetőpolitika válságának egyik legfontosabb tünete.

A bűnözés, különösen a visszaesők által elkövetett bűncselekmények számának folyamatos növekedése aláasta az elkövetők kezelésének hatékonyságába vetett hitet, és rávilágított a

⁴ Hope (2000) i. m.: Introduction

rehabilitációs modell alapvető ellentmondásaira.⁵ A kriminalitás növekedése, párosulva a jóléti kiadások egész rendszerét megrázó gazdasági válsággal, felszínre hozta az egyéni felelősség elmosódásának minden hátulütőjét is: miközben megroppant az állam képessége arra, hogy polgárai boldogulását egymaga biztosítsa, a jóléti állam „függőségi kultúrájának”⁶ eredményeként az egyén képtelenné vált saját sorsa irányítására. A gondoskodó állam és az azt eredményező egyéni felelőtlenység tehát nem csak csődöt jelentett a társadalmi problémák hathatós kezelésében, de immár morálisan és gazdaságilag is tarthatatlanná vált. A hetvenes évektől megjelenő bűnözéskontroll modell egy olyan társadalmi, gazdasági és kulturális mintázatot tükröz, amely a jóléti állam válságára reagálva bontakozott ki.

Az *egyéni felelősség koncepciójának* visszaállítása alaposan átalakította az egyén és állam viszonyának értelmezését. A büntető igazságszolgáltatás pozitivista gyarmatosítása ellen az emberi jogi mozgalmak és a neoklasszikus büntetőjog indítottak támadást, és ugyan a büntetőjogi felelősségre vonás rendszere nem vált mentessé a kriminológia által beépített elemektől – mint a fiataloké külön igazságszolgáltatása vagy a pártfogó felügyelet –, az egyént az állami paternalizmus túlhatalmával szemben védő garanciarendszer újra uralkodó szerephez jutott. Az individuális felelősség azonban nem csak a büntetőjogban, hanem szélesebb társadalmi kontextusában is strukturáló elemmé vált. Központi kategóriaként funkcionál a kibontakozó *globalizált neoliberais piaci modellben*, amely országonként eltérő mértékben ugyan, de a jóléti juttatások drasztikus leépítését eredményezi. Az állam nem kíván többé teljeskörű felelősséget vállalni sem az egyén boldogulásáért, sem pedig a társadalmi problémák megoldásáért. A bűnözéskontroll vonatkozásában ez azt a felismerést jelenti, hogy az állam nem képes egymaga, pusztán a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszerével hatékonyan szembeszállni a bűnözés okozta problémákkal. Az a *felelősségtelepítés*⁷, amelynek során az állam a társadalmi élet mind több szereplőjét vonja be a bűnözés elleni küzdelembe, a napjaink bűnözéskontroll modelljének kialakulásához vezető folyamat egyik meghatározó jellemzője. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor lejátszódik egy másik, hasonló relevanciával rendelkező átalakulás is: a bűnözés kérdésének *politikai prioritássá válása*.

Amikor a bűnözés növekedése, kilépve hagyományos közegéből, az alsóbb osztályokból eléri a középosztályt, és a bűnözés „mindennapi társadalmi tény”⁸ lesz, alapjaiban változik meg a kriminalitással szembeni társadalmi attitűd. Ez egyfelől életmódbeli váltást jelent, a bűnözés ugyanis immár olyan hétköznapi *kockázat*, amely minden más kockázathoz hasonlóan védekező és elkerülő magatartást kíván: riasztók és záruk felszerelését, biztonsági övek alkalmazását, drágább biztosítás kötését.⁹ A *situációs bűnmegelőzés*¹⁰ terjedésének és a *bűnözéskontroll privatizációjának* korszaka ez. Ezzel összefüggésben felértékelődik a *biztonság* fogalma, az a társadalmi szinten jelentkező igény, amely a biztonság mind teljesebb garantálását várja az államtól. A növekvő bűnözés következtében erősödő *bűnözési félelem*, amely azonban hamarosan a média és a bűnözésről szóló nyilvános diskurzus által gerjesztett

⁵ Ld. pl. Gönczöl, K. (1977), A rehabilitációs ideológia „csődje”: börtönreformok az amerikai kontinensen. *Jogtudományi Közöny*, 12.; Szabó, A. (1993), *Igazságosan vagy okosan?* Budapest: Akadémiai Kiadó.

⁶ Murray, C. (1990), *The Emerging British Underclass*. London: Institute for Economic Affairs.

⁷ Garland, D. (2001), *The Culture of Control*. Oxford: Oxford University Press, és Garland, D. ((2000), 'The Culture of High Crime Societies', *British Journal of Criminology*, 40:347-75.

⁸ Garland, u.o.

⁹ A kockázatkezelésről mint működési logikáról és a kockázati társadalom kiemelkedéséről ld. különösen Garland, D. (2000), (2001) i. m., Beck, U. (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage; Giddens, A. (1991), *Modernity and Self-identity*. Cambridge: Polity; Bauman, Z. (1997), *Postmodernity and Its Discontents*. London: Polity; (2001), *Community: Seeking for Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity.; Hope, T. – Sparks, R. (eds.) (2000), *Crime, Risk and Insecurity: Law and Order in Everyday Life and Discourse*. London: Routledge.

¹⁰ „Situációs bűnmegelőzésnek” azokat a technikákat hívjuk, amelyek közvetlenül a bűnalkalmak felügyeletére irányulnak, vagy egyébként megnehezítik illetve „ráfizetésessé” teszik az elkövetést. Technokrata jellege ellenére a situációs megelőzésnek komoly elmélete van, ami mögött ugyanúgy az elkövető-központú bűnözéskontrolltól való elfordulás húzódik meg, mint a viktimológia előtérbe kerülése esetében.

mesterségesen motivált mechanizmussá válik, megváltoztatja a közvélemény szerepét és politikai befolyását.¹¹ A jóléti állam büntetőpolitikáját meghatározó, elkövető iránti szimpátia eltűnik. Helyére az *áldozattal* való azonosulás, az áldozat mint morális hivatkozási pont kerül, amely alulról induló társadalmi mozgalomból válik a bűnözéskontrollról szóló tudományos és politikai diskurzus egyik legfontosabb elemévé és bűnmegelőzési prioritássá.¹² Ezek, a társadalom keresztmetszetében végbemenő változások politikai rangra emelik a bűnözés elleni küzdelmet, aminek azonban országoként jelentősen eltérő következményei vannak.

Általános tendencia, hogy a bűnözéskontroll – szemben a jóléti társadalmakban tapasztaltakkal – két, egymással párhuzamos szférában működik. A bűnözési kockázat csökkentésére való törekvés az egyének *államtól független önvédelmi képességének* fokozását eredményezi, egy olyan, a magánszférában funkcionáló bűnmegelőzést, amely az állami garancia hiányában is képes védelmet nyújtani, és amelyet az állam egyébként – a felelősségteljesítés logikája szerint – jelentősen támogat. Nem feltétlenül csak az egyéni védekezés eszközei tartoznak ide, hanem azok a civil társadalomban szerveződő mozgalmak is, amelyek akár morális alapon, karitatív módon vesznek részt a bűnözés elleni küzdelemben. Másrészt a bűnözés kérdésének átpolitizálódása az *állami bűnözéskontroll* sajátos arculatát alakítja ki. A büntető igazságszolgáltatás túlterheltsége és mindinkább megnyilvánuló alkalmatlansága a kriminalitási probléma kizárólagos kezelésére, illetve a bűnözési kockázat csökkentésére vonatkozó társadalmi igény együttesen eredményezik azt a hangsúlyeltolódást, amelynek következtében *a büntetőpolitikai súlypont a megelőzésre helyeződik át*. A megelőzésre, amely immár nem csupán a visszaesés, hanem a társadalom különböző szféráiban működve az első elkövetés prevencióját is jelenti, és amely már nem csak az elkövetőt, hanem az áldozatot és a bűnalkalmat is megcélazza. Attól függően azonban, hogy milyen elvárásokat fogalmaz meg közvélemény, milyen kulturális beágyazottságok alakítják a bűnözésről alkotott képet, mennyiben került sor a jóléti állam leépítésére és milyen mértékben következett be a bűnözéssel foglalkozó *tudományok és a politika szakítása*, a bűnözés kontrolljának politikai rendkívül sokféle stratégiát követhetnek. Ez utóbbi szempont különösen figyelemreméltó, hiszen az akadémiai kriminológia és a büntetőpolitika napjainkban tapasztalható divergálása számos esetben szakadékot hoz létre a tudomány által javasolt és a politika által követett bűnmegelőzési perspektívák között. Így míg a kriminológia fő sodra, ragaszkodva kutatási eredményeihez és a bűnözés összetett okságáról felhalmozott ismereteihez *az integrációs, közösségen alapuló, de az egyén jogait tiszteletben tartó, jellemzően társadalompolitikai megelőzés eszközeit* javasolja, a politika ettől gyakran gyökeresen eltérő megoldásokat választhat. A bűnmegelőzés éppúgy jelenthet hosszú távú, a bűnözés komplexitását és az *elkövető-áldozat-bűnalkalom hármásának egyensúlyát* messzemenően figyelembe vevő, stratégiai szemléletben kidolgozott intézményrendszert, mint a bűnözéskontroll rövid távon költséghatékony, technokrata megvalósítását vagy akár bűnözési félelem kedvezőtlen tendenciáit meglovagoló „punitív populizmust”¹³ és zéró toleranciát.

¹¹ A bűnözéstől való félelemről szóló diskurzus az Egyesült Államokból ered, hamarosan azonban szétterjed a teljes nyugati világban, erkölcsi alapot nyújtva a zéró tolerancia politikák melletti érvelésre. Garland, D. – Sparks, R. (2000), 'Criminology, Social Theory, and the Challenge of Our Times', in D. Garland – R. Sparks (eds) *Criminology and Social Theory*. Oxford: Clarendon. Ezt támasztja alá a Broken Windows elmélet is, amely többek között a kisebb deliktumok félelemgerjesztő hatására hivatkozva javasolja az azok elleni korai és szigorú fellépést. Wilson, J. K. – Kelling, G. L. (1982), 'Broken Windows', *The Atlantic Monthly*, March: 29-38.

¹² Míg a politika szintjén az áldozat szempontjainak fokozottabb figyelembevétele közvetlenül a társadalmi elvárásokból ered, a tudomány az áldozattá válás jellemzőinek és okozatiságának feltárásával járul hozzá ahhoz, hogy a sértett-központú elemek a bűnmegelőzés komplexumába bekerüljenek. Különösen nagy szerepe van ebben a többszörös viktimizáció sajátosságaira vonatkozó ismeretanyag kibővülésének. Sparks, R. (1981), 'Multiple Victimization: Evidence, Theory and Future Research', *Journal of Criminal Law and Criminology*, 72:762-78

¹³ Bottoms, A. E. (1995), 'The Philosophy and Politics of Punishment and Sentencing' in C. Clarkson -R. Morgan (eds.) *The Politics of Sentencing Reform*. Oxford: Clarendon. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a tendencia erőteljes formában csak az Egyesült Államokban és az utóbbi években Nagy-Britanniában jellemző.

A fenti áttekintésből is sejthető, hogy napjaink bűnözéskontroll tendenciáinak értékelése, éppen azok erős értéktöltete miatt, nem lehet mentes bizonyos szubjektivitástól. Még ha a mintázat és trendek egyértelműek lennének is – de nem azok –, akkor sem lenne egyszerű feladat annak megítélése, hogy reménykedve, avagy kritikusan fogadjuk-e a bűnözés elleni küzdelem új fejleményeit. A bűnmegelőzés szükségszerűen beavatkozást, még hozzá nem is kis mértékű beavatkozást jelent az egyének és a társadalom életébe, és mint ilyen, nem mentes bizonyos belső ellentmondásoktól. A továbbiakban az uralkodó bűnmegelőzési eufória meglehetősen kritikus olvasatáról lesz szó, annak ellenére, hogy önmagában rendkívül pozitív fejleménynek tartom a prevenciók idea térnyerését. A kritika tárgyául szolgáló veszélyforrások illusztrálására több okból is jó példa az *angol büntetőpolitika* alakulása az elmúlt évtizedekben. A bűnözési statisztikáit tekintve Európa élmezőnyébe tartozó Anglia a bűnözéskontroll szempontjából egyfajta átmenetet képez a kontinentális Európa és az Egyesült Államok között, bár sok tekintetben inkább hasonlít az utóbbira, mint az előbbire. Ugyanakkor az elmúlt negyven évben felhalmozott lenyűgözően sokszínű angol kriminológiai elmélet és gyakorlat vitathatatlan befolyást gyakorol nem csupán a nemzetközi szervezetek bűnmegelőzési koncepcióinak alakulására, de az egyes nemzetek büntetőpolitikájára is.¹⁴

A preventív bűnözéskontroll árnyoldalai az angol példa alapján

A bűnmegelőzési gondolat előretörése többféleképpen értelmezhető és eltérő következményekkel járhat. Egyfelől, a reaktív intézkedések helyett az elsődleges és másodlagos prevencióknak adott fokozott hangsúly kétségkívül jelentős előrelépés lehet *egy koherensebb, humánusabb és hatékonyabb bűnözéskontroll* kiépítése felé. Másrészt azonban a napjainkban a „biztonság” kérdésének adott prioritás fényében a megelőzésre való hivatkozás *a parttalan kontroll és felügyelet, ezzel együtt pedig a személyes szabadságba történő mind kiterjedtebb beavatkozás* eszközéül is szolgálhat. A bűnmegelőzés hordozhat olyan pozitív értékeket, mint demokrácia, gondoskodás és szolidaritás, de ugyanilyen eséllyel végződhet negatív előjelű következményekben is, például kirekesztésben, korlátlan felügyeletben és a magánélet soha nem tapasztalt gyarmatosításában.

Megítélésem szerint az, hogy melyik út válik valószínűbbé, a bűnmegelőzésnek tulajdonított *elsődleges célok és prioritások* függvénye. Három ilyen prioritáscsoport nevezhető meg. Az egyik a „*hatékonyság*” és a bűnözés *de facto* csökkentésére törekvés. A másik *a demokratikus értékek, a jogállam és a jogrendszer*, valamint az irántuk való tisztelet erősítése. A harmadik lehetséges prioritáscsoport a *szociális igazságosságra és biztonságra törekvés*. Az egyes bűnmegelőzési elképzelések közötti különbségek nagymértékben attól függenek, hogy melyik csoportnak tulajdonítanak politikai jelentőséget. A lehetséges prioritások ugyanis versengenek egymással: az egyik túlhangsúlyozása a másik aláadását eredményezheti.

Az egyes prioritáscsoportoknak nem csak abban van orientáló szerepe, hogy a bűnmegelőzés mely eszközei kapnak tudományos vagy politikai preferenciát, hanem abban is, hogy akár ugyanaz az eszköz milyen tartalommal és formában intézményesüljön. A

¹⁴ Anglia vezető szerepe a bűnmegelőzés elméletének és gyakorlatának kialakításában nem utolsó sorban annak köszönhető, hogy mind az elmélet, mind pedig a gyakorlat jelentős része a kormányzati szféra közvetlen közelében született meg, ami értelemszerűen magával vonta az állam folyamatos és nagymértékű támogatását. Paradox módon azonban éppen ez magyarázza azt a szakadékot is, amely napjainkban az „állami” és az attól egyre inkább elforduló „akadémiai” kriminológia nézetei között tátong.

bűnmegelőzési komplexumnak, értve ezalatt annak teljes eszköztárát, vannak olyan összetevői, amelyek egyértelműen kifejezik valamelyik prioritás dominanciáját. A kifejezetten a hatékonyság logikája mentén működő szituációs megelőzési eszközök esetében például meglehetősen nehéz lenne amellet érvelni, hogy hozzájárulnak a szociális igazságosság megteremtéséhez is.¹⁵ Vagy a másik oldalról, egy átgondolt társadalmi bűnmegelőzési stratégia, amely a makro- és mikrotársadalmi struktúrák és az emberi jogi garanciák figyelembevétele mellett, hosszú távra készül el, és amely egyaránt számol az elkövetőre, áldozatra és bűnalkalomra irányuló megelőzés lehetőségeivel és szükségleteivel, kevéssé vádolható a bűnözés statisztikai csökkentése iránti elvakultsággal. Az esetek többségében azonban a bűnmegelőzés ugyanazon eszköze többféle prioritást is hordozhat, attól függően, hogy milyen célt és tartalmat tulajdonítunk neki. A közösségi bűnmegelőzés, a lakosok mozgósítása a prevencióban való részvételre, de akár még a társadalompolitikai jellegű intézkedések is rejthetnek egymással ellentétes értelmezési lehetőségeket: szolidaritást vagy kirekesztést, önszerveződést vagy fokozott kontrollt, organikus beavatkozást vagy technokrata irányítást. Anglia kitűnő példája annak, hogy a bűnmegelőzés komplexuma mögött meghúzódó szemlélet és működési logika milyen irányban mozdíthatja el a hosszútávú tervezés és a rövidtávú politikai érdekek mérlegének nyelvét. Ez a működési logika Anglia esetében a gyors és látványos eredményekre, azaz a bűnözés statisztikai csökkentésére való törekvés: *a hatékonyság mindent elsöprő primátusa*.

A hatékonyság kérdése természetesen kulcsfontosságú szempont minden prevenció célú beavatkozás értékelésében, a *'what works'*¹⁶ túlhangsúlyozott jelentősége azonban meglehetősen veszélyes karaktert adhat a bűnözéskontrollnak. Egyfelől azért, mert az erősödő politikai felhang a „bűnözés elleni harcról” a politikailag jövedelmező rövidtávú megoldásoknak kedvez. „Ördögi kör alakul ki, a hatalmat gyakorló politikai erők gyors eredményeket várnak a bűnözés elleni harctól, ez megakadályozza a stratégiai tervezést, viszont a távlatos gondolkodás hiánya elodázza a reformokat, így pedig ezekre a látványos és valóságos eredményekre kisebb esély marad.”¹⁷ Másrészt azonban fennáll egy rendkívül kedvezőtlen társadalmi átalakulás veszélye is: az átmeneté egy soha nem tapasztalt „felügyeleti társadalomba”. A biztonság kérdése körül tapasztalható pánik, az új politikai csapda, amelyben a kormányok a bűnözés elleni küzdelem leggyorsabb, legkönnyebben mérhető és leglátványosabb eredményekkel szolgáló eszközeit keresik, és a bűnözéskontroll szereplőinek folyamatosan bővülő hálója *az egyéni szabadság új típusú értelmezését* és az egyén feletti kontroll ijesztő elmélyülését eredményezték. A huszadik század végi Angliában számos ember számára a kamerák tekintete, a letartóztatást eredményező magatartások körének bővülése vagy – a jóléti állam egyik legveszélyesebb jellemzőjét megidézve – a határozatlan tartamú szankciók terjedése a modern társadalom normális velejárója.

Az angol bűnmegelőzési irodalom tanulmányozása során az olvasó meglehetősen ellentmondásos helyzetben találja magát. A kormányzati szférából – egyébként irigylésre méltó gyakorisággal – kikerülő dokumentumok nyelvezete nem sokban különbözik egy propagandisztikus tervgazdálkodási értékeléstől: ezekből úgy tűnhet, hogy az angol társadalomban csupán idő kérdése, hogy a bűnözés problémája a múlté legyen. Ezzel szemben az akadémiai szakirodalom talán soha nem illette a mostanihoz hasonló súlyú kritikával a bűnözéskontrollt alakító politikai döntéseket. Ennek az ellentmondásnak a magva a

¹⁵ Éppen ellenkezőleg, sokak szerint annak mentén, hogy kik engedhetik meg maguknak a megelőzési célú beruházásokat és kik azok, akik ettől el van zárva, új társadalmi törésvonalak alakulnak ki.

¹⁶ Az angol kifejezés a rehabilitációs ideológia utáni szkepticizmus Martinson cikke által elhíresült jelszavára, a *'nothing works'* (semmi nem működik) tételére adott válasz, és azt az – immár a bűnmegelőzés komplex fogalmában kifejeződő – újjáéledt optimizmust fejezi ki, amely szerint lehetséges *hatékony* megoldásokat találni a bűnözés elleni küzdelemben. Martinson, R. L. (1974), 'What Works? – Questions and Answers about Prison Reform', *The Public Interest*, 35:22-54.

¹⁷ Finszter, G. (2000), A büntetőjog alkalmazásának csapdái. *Magyar Jog*, 8.

bűnmegelőzésnek tulajdonított eltérő prioritásokban rejlik. Míg ugyanis az akadémiai kriminológia továbbra is kitart a bűnözés összetett társadalmi jellege, és ennek megfelelően az átfogó társadalmpolitikai megelőzés szükségessége mellett, a bűnmegelőzési politika működési logikájává a hatékonyság egyfajta misztifikációjává válik: a prevenció retorika számos esetben egyenértékű lesz a kriminalitás – bármilyen áron történő – *számszerű csökkentésére* való törekvéssel.

Miben fejeződik ki ez a hatékonysági mítosz, és milyen következményekkel jár? A rehabilitációs ideológia csődje és az akadémiai kriminológia politikai kegyvesztése után a hetvenes évek Angliájában – csakúgy, mint sok más helyen – a bűnözéskontroll egyfajta technokrata értelmezése vette át a korábbi szociális jellegű beavatkozások helyét. A kormányzati szféra közvetlen közelében szerveződő, ún. „adminisztratív” kriminológusok feladata olyan *költséghatékony*, a jóléti büntetőpolitikánál gazdaságosabb bűnmegelőzési eszköztár kidolgozása volt, amely megfelelt a jóléti állam gazdasági és erkölcsi válságából kiutat kereső politikai és társadalmi elvárásoknak. A Thatcher-éra neoliberais gazdaság- és konzervatív társadalmpolitikájával, illetve ennek megfelelően az állam és egyén újraértelmezett felelősségi viszonyával összefüggésben született meg az a bűnözéskontroll modell, amely számos eltéréssel ugyan, de a mai napig az angol büntetőpolitika alapja. Ebben a modellben eltűnik a társadalmpolitikai megelőzés, helyet adva a hatvanas évek Angliájából induló, mára azonban „világkarriert” befutó szituációs megelőzési technikáknak: az individuális szintű bűnmegelőzés terjesztésének, a köztéri kameráknak, a kereskedelem biztonságát védő eszközöknek. A szituációs megelőzés központi rangra emelkedése több szempontból is nyomatékos jelentőséggel bír. Nem csak azt a hangsúlyeltolódást fejezi ki, amely a bűnözéskontroll elméletén belül az elkövető személyétől az áldozat és a bűnalkalom irányába végbement, hanem azt a váltást is, amely elfordulva a bűnelkövetés összetett társadalmi okságától a jóval könnyebben megragadható *közvetlen elkövetési folyamatot és alkalmat* célozza meg. A szituációs megelőzés eszközeinek terjedése (és terjesztése) ugyanakkor hordoz egy rejtettebb és máig érvényes üzenetet: az állam önmagában, polgárai részvétele nélkül nem képes, és hozzátehetjük, többé nem is hajlandó, fellépni a bűnözéssel szemben.

Ugyanebbe a folyamatba illeszkedve bontakozott ki a nyolcvanas évektől a *közösség szerepére* először hivatkozó helyi szintű bűnmegelőzés perspektívája, amelynek értelmében „minden állampolgárnak és olyan szervezetnek, amelynek tevékenysége befolyásolhatja a kriminalitás alakulását, hozzá kell járulnia [a bűnözés elleni küzdelemhez]”.¹⁸ A közösségi megelőzés e sajátos konzervatív modelljében a helyi szervek pályázati úton, állami iránymutatás alatt végezték prevenció tevékenységüket, amely azonban a szelektív támogatási rendszernek és az egységes bűnmegelőzési stratégia hiányának köszönhetően meglehetősen elszórtan valósult meg. Néhány speciális programtól¹⁹ eltekintve a bűnmegelőzés továbbra sem a helyi közösségek, hanem a rendőrség kompetenciájába tartozott. Ráadásul a szoros állami alárendeltségben inkább csak a végrehajtást elvégző lokális megelőzés sokkal inkább azt a célt szolgálta, hogy a kormányzat saját, politikai logikával átítatott büntetőpolitikai elképzeléseit valósítsa meg a bűnözéskontroll működtetése során, mintsem adekvát válaszokat dolgozzon ki a helyi bűnözés valós problémáira.²⁰

¹⁸ Home Office Circular 8/84: *Crime Prevention*. p. 1

¹⁹ A nyolcvanas évek bűnmegelőzési projektjei közül a nagyvárosok biztonságának növelését célzó, 1988 és 1992 között összesen 22 millió fontos költségvetéssel működő *Safer Cities* program volt a legjelentősebb.

²⁰ King, M. (1991), 'The Political Construction of Crime Prevention' in K. Stenson – D. Cowell (eds.) *The Politics of Crime Control*. London: Sage, p. 107.

A konzervatívokat váltó New Labour kormány 1997-es hivatalba lépése idejére Angliában megszilárdult a prevenció-s bűnözéskontroll néhány alapvető és tipikus jellemzője, amelyek a munkáspárti büntetőpolitika alatt ugyan jelentősen átalakultak, számos lényegi jellemzőjüket azonban megőrizték. Ezek közé tartozik a szociális problémákért való állami felelősségvállalás leépítése és az individuális felelősség hangsúlyozása, a társadalom széles rétegeinek beemelése a bűnözés elleni küzdelem rendszerébe, az állam irányító szerepének megtartása melletti kivonulása a bűnmegelőzés tényleges végrehajtásából, a bűnözési kockázat neoliberális piaci logika szerint működő managerialista kezelése és a költséghatékonysági szempontok fokozott érvényesítése. Számos tekintetben ugyanakkor valami egészen új kezdődött. A kriminálprevenció jelenlegi angol eszköztára a sokatmondóan „bűnözéscsökkentési” – nem pedig bűnmegelőzési – stratégiának keresztelt dokumentum²¹ és a rá épülő jogszabály- és intézményrendszer alapján két strukturáló elem köré rendszerezhető.²² A prekriminális, azaz *antiszociális magatartások elleni küzdelem* a New Labour egyik legfontosabb büntetőpolitikai „újítása” volt, amely arra való közvetlen hivatkozással, hogy a kisebb deliktumok elleni szigorú fellépés segíti a súlyosabb bűncselekmények megelőzését, egy Európában egyedülálló *zéró tolerancia politika* alapjait teremtette meg – akkor, amikor a bűnözés egyébként két éve csökkenő tendenciát mutatott. Az ilyen magatartások elleni küzdelem az ezredfordulóra önálló stratégiává nőtte ki magát, amelynek központi intézménye a gyakorlatilag bármilyen zavaró magatartásra kiszabható, megszegése esetén akár öt éves szabadságvesztéssel is sújtható *antiszociális magatartási parancs*. A közösségellenes magatartások tömeges kriminalizálása egy olyan társadalmi elvárás leképezése, amelynek elméleti kereteit egyfelől a mindennapi deliktumok életminőség romboló hatását hangsúlyozó ún. „új baloldali kriminológia”, másfelől a szélsőséges repressziót a hatékony bűnmegelőzés feltételeként értékelő, a zéró tolerancia mindenkori hivatkozási alapjául szolgáló ún. „Broken Windows” teória dolgozta ki. A mind retorikájában, mind pedig eszközeiben egyre intoleránsabbá váló büntetőpolitikai érvelés e két forrásból táplálkozva egy Európában soha nem tapasztalt punitív rendszert hozott létre, amely tekintet nélkül a tömeges kriminalizáció már most jelentkező negatív következményeire, az angol kormányzat egyik leghatékonyabb fegyvereként szolgál a választók kegyeiért folytatott politikai küzdelmekben.

Az angol bűnmegelőzési rendszer második központi eleme a közösségi megelőzés nyomain haladó ún. *partnerség*. Szakítva a konzervatív kormányzat alatti szórványos gyakorlattal, 1998-tól az önkormányzatoknak *jogszabályban előírt kötelességük*, hogy a rendőrséggel együttműködve helyi bűnmegelőzési stratégiát készítsenek, és létrehozzák a közösségi megelőzés együttműködésen alapuló helyi szervezetrendszerét. A lakossági felméréseken alapuló, kormányzati szinten monitorozott stratégiák feladata, hogy a lokális szinten jelentkező problémákra adekvát választ dolgozzanak ki, miközben végrehajtják a központi bűnmegelőzési stratégiát is.

Az angol bűnmegelőzés modellje kitűnő példa arra a szakadékra, amely a tudomány javaslatai és a politikai megfontolások között húzódik. A jelenlegi angol rendszer legfontosabb morális vonatkoztatási pontja a *közösség*, a közösség biztonsága és a közösség elsőbbsége az egyénnel szemben. Ez a koncepció azonban meglehetősen problémás. Ami az antiszociális magatartással kapcsolatos politikát illeti, az az első perctől a kriminológusok csaknem egyöntetű ellenállását váltotta ki. A közösségellenes viselkedéssel szembeni fellépés ugyanis valójában a fiatalokkal kapcsolatos büntetőpolitika része, hiszen az ilyen deliktumokat jellemzően a 18 év alattiak, illetve a fiatal felnőttek követik el. Egy törvényi

²¹ Home Office (1997), *Crime Reduction Strategy*. London: HMSO.

²² A két legfontosabb vonatkozó jogszabály a Crime and Disorder Act 1998 és az Anti-Social Behaviour Act 2003.

módosítás ráadásul a vétőképesség korhatárát a 10. életévre csökkentette le. Paradox módon a munkáspárti kormány, miközben a konzervatívoknál valamelyest erőteljesebb társadalompolitikai intézkedéseket vezetett be (jelentősen csökkentve például a kilencvenes évekre nyomasztó méreteket öltő munkanélküliséget), a büntető igazságszolgáltatásban alaposan megnyirbálta a konzervatív kormányzat alatt még többé-kevésbé meglévő szociális vonásokat. Az egyén *felelősségére és közösséggel szembeni kötelességeire* hivatkozással a jelenlegi büntetőpolitika erőteljesen hangsúlyozza azt az elkötelezettségét, hogy a büntető igazságszolgáltatás fiatalokkal szembeni engedékenységet és „kifogásgyártó kultúráját”²³ megszüntesse. A kormányzati szándék szerint az „antiszociális magatartási parancs” olyan fegyver lenne a magisztrátusi bíróságok kezében, amelyet minden lehetséges esetben alkalmazni kell, és amely ha kell, fiatalok ezreinek kriminalizálásával kényszerítené ki a közösségek rendjét – egy olyan rendet, amelynek kritériumai egyébként sehol sincsenek definiálva.²⁴ A parttalan törvényi szabályozás a rend önkényes értelmezéséhez és bizonyos szociális csoportok vagy egyének kirekesztéséhez vezet, miközben a közösséggel szembeni magatartásokkal szembeni átgondolatlanul szigorú fellépés alapja sokkal inkább a választási hadjáratok során is hivatkozott közvélemény, mint akár a valós probléma, akár pedig egy megalapozott remény arra, hogy a drákói szigor valóban a súlyosabb bűncselekmények elkerülésének eszköze.²⁵ Arról nem is beszélve, hogy engedve a bűnmegelőzési szempont felsőbbbségének és a vélt vagy valós hatékonyság prioritásának, az antiszociális magatartási parancs kiszabásának eljárása *súlyosan sérti az emberi jogokat és büntetőjogi garanciákat*. Annak érdekében ugyanis, hogy minél több elkövetőt minél gyorsabban lehessen felelősségre vonni, a bíróság előtti eljárás garanciális elemeket nélkülöző polgári jogi formát kapott, miközben az eljárás maga karakterét és következményeit tekintve nagyon is büntetőjogi.²⁶ Az emberi jogi garanciák ilyen – a politikai nyilatkozatok alapján nagyon is tudatos – áthágása ijesztő következményekhez vezet. Nem csak az antiszociális magatartási parancs, hanem az angol büntetőpolitika számos egyéb intézménye (mint a „veszélyesség” koncepciójának fokozatos újjáéledése, a határozatlan tartamú büntetések vagy az utólagos felügyelet eszközei) utal arra, hogy a közbiztonság körüli pánik a jóléti büntetőpolitika legfélelmetesebb és leghevesebben támadott jellemzőjét: *az egyén állammal szembeni védtelenségét* hozza vissza.

Az antiszociális magatartással szembeni küzdelem eszközei tehát már első ránézésre igen problematikusak. Sokkal cizelláltabb képet mutat azonban a *közösségi bűnmegelőzés* büntetőpolitikai és kriminológiai értelmezésének viszonya. A fogalom némileg eltérő jelentést hordoz a kormányzat által intézményesített liberális modellben, mint a szakirodalomban jóval nagyobb népszerűségnek örvendő szociális koncepcióéban. Míg az előbbi ugyanis az egyén kötelességeit hangsúlyozva a közösség gyakran pusztán fizikai értelemben vett rendjének fenntartására és a *mérhető* biztonság megteremtésére összpontosít, az utóbbi a közösséget a szociális kirekesztettség elleni küzdelem és a szolidaritás terepeként fogja fel. Vitathatatlan, hogy a helyi együttműködések intézményesítése a bűnmegelőzés rendszerében rendkívül nagy jelentőséggel bír és az eredményes prevenció legfontosabb feltétele lehet. Azt a deficitet azonban, amelyet a partnerségi elv jelen formája hordoz, egyértelműen mutatja a közösségi bűnmegelőzéshez kapcsolt tartalom, a magyarra nehezen fordítható *community safety* (kb. a

²³ Home Office (1997) i. m., illetve Home Office (2002), *Respect and Responsibility – White Paper*. London: HMSO.

²⁴ Az más kérdés, hogy a bíróságok vonakodnak attól, hogy ezt a rendkívül szigorú intézkedést kiszabják: a Home Office adatai szerint 1999 és 2003 között Angliában és Walesben mindösszesen kb. 1600 parancsot adtak ki.

²⁵ Az antiszociális magatartás elleni kíméletlen fellépés ugyanis nyíltan a már hivatkozott 'Broken Windows' (Wilson-Kelling, 1982) elméleten alapul, azon tehát, hogy ha egy közösségben utat engednek a kisebb deliktumoknak, ez spirálisan súlyos bűnözéshez vezet. A teória azonban már önmagában ellentmondásos, a szerzők által végzett vizsgálatokban ugyanis nem a bűnözés maga, hanem az attól való félelem csökkent.

²⁶ Erről kitűnő összefoglalás: Gardner, J., von Hirsh, A., Morgan, R., Ashworth, A. and Wasik, M. (1998), 'Clause I – The Hybrid Law from Hell?', *Criminal Justice Matters*, 31: 25-27

közösség biztonsága és a közösségen belüli biztonság) fogalma. Nem tekintve most azokat a szakirodalmi kétségeket, amelyek a „közösség” fogalmának nehézségeire és a többség általi kirekesztés esélyeire vonatkoznak, a „biztonság” koncepciója önmagában rendkívül problematikus. A helyi bűnmegelőzési együttműködések ugyanis, követve a bűnmegelőzési stratégia által előírányzott célokat, egyfajta „tervgazdasági” rendszerben működnek, azaz tevékenységük során *meghatározott százaléku csökkenést kell elérniük* a prioritást élvező bűncselekmény-kategóriákban. Nem meglepő módon ezek közé az olyan, könnyen mérhető bűncselekmények tartoznak, mint a betörések és a gépjármű-lopások, míg nem esik szó olyan, jelentőségüket tekintve legalább ilyen súlyú, ám jóval nehezebben megközelíthető problémákról, mint a családon belüli erőszak vagy a környezetkárosító bűncselekmények. A közösségek teljes értékű biztonságát aláásó tényezők negligálása, a társadalompolitikai megelőzésnek tulajdonított mellékes szerep, a számokban kifejezhető biztonság kultiválása mellett legalábbis kétséges, hogy a közösségi megelőzés ilyen formája valóban alkalmas tagjai életminőségének javítására, és nem inkább a politikai tőkére váltható statisztikai eredményességet szolgálja.

Az angol társadalom minden ízében át van itatva a bűnözés képével. Nem telik el úgy nap, hogy a média ne tárgyalna részletekbe menően egy-egy erőszakos bűncselekményt, ne elemezné vérfagyasztó precizitással a közvéleményt éppen foglalkoztató gyilkosság legapróbb részletét is, ne nyújtana széleskörű analízist a bűnelkövetők személyiségéről és múltjáról. Európában nincs még egy olyan ország, ahol annyi köztéri kamera működne, mint az Egyesült Királyságban. Az utcákon és pályaudvarokon lépten-nyomon falragaszok figyelmeztetik a járókelőket a tolvajok jelenlétére. A televízióban egymást követik a bűnügyi magazinok. A folyamatos veszélyeztetettség és sérülékenység érzése áramlik a mindennapi élet tereiből, nincs abban tehát semmi meglepő, hogy a bűnözés kezeléséről vallott elképzelések a politikai csaták gyújtópontjába kerülnek. Anglia lépésről lépésre bekerül abba a csapdába, amelyben az Egyesült Államok régóta vergődik: aki választást akar nyerni, nem engedheti meg magának, hogy a „kemény kéz” retorikájából egy lépést is engedjen. A jelenlegi angol büntetőpolitika sokat feláldoz azért, hogy a bűnözés elleni határozott fellépés képét fenntartsa: bűnmegelőzési koncepciójában elsikkad a társadalmi kontextus, eltűnnek az emberi jogok, a közösség az értékteremtő megelőzés terepe helyett statisztikai mutatók halmazává válik. A társadalom bűnösökre és áldozatokra válik ketté, ahol a merev választóvonalak mentén a többség morális fölénye az elkövető személyét érdektelenné, jogainak védelmét pedig kikezdehetővé teszi.

Nyitott kérdések

Az új bűnmegelőzési stratégia megalkotásával Magyarország részese lett annak az átfogó tendenciának, amelyben a nyugati társadalmak büntetőpolitikájukat a bűnmegelőzési szempontok alapján szervezik át. A magyarországi fejlemények beillesztése a nemzetközi büntetőpolitikai trendek és a hozzájuk kapcsolódó kriminológiai-társadalomtudományi elméletek vonulatában kulcsfontosságú lehet. Közben megoldandó társadalmi problémái és feszültségei tekintetében a magyar társadalom mindinkább hasonlóvá válik a nyugat-európaiakhoz, az erősödő nemzetközi befolyás, a kriminálpolitikai modellek formális és rejtett „utazása” és Magyarország globális folyamatokba történő fokozottabb bekapcsolódása miatt hazánk sem tudja többé magát kivonni a bűnözéskontrollt világszerte jellemző fejlemények hatása alól. A magyarországi bűnmegelőzési rendszer értékelésének tehát lényegi elemét képezheti az olyan kérdések megválaszolása, mint hogy *mihez képest* olyan a hazai

koncepció, milyen, milyen *lehetséges modellek* képzelhetők még el, illetve milyen *tanulságokkal* szolgálhatnak a külföldi példák. Megítélésem szerint ez utóbbi szempont különösen fontos a közép-kelet-európai társadalmak számára, hiszen – ellensúlyozva azt a hátrányt, amelyet a bűnözési probléma robbanásszerű megjelenése ezekben a társadalmakban okozott – a nyugat-európai tendenciákba csak jelentős késéssel bekapcsolódó új demokráciák sokat tanulhatnak a más országokban évtizedek alatt felhalmozott elméleti megfontolásokból és gyakorlati tapasztalatokból, sikerekből és kudarcokból. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy-egy nemzeti koncepció kialakításánál nem kell figyelemmel lenni az adott társadalom szükségleteire és lehetőségeire, azt azonban igen, hogy napjaink bűnözéskezelési tendenciái alakulásának és különösen veszélyeinek ismerete kulcsfontosságú lehet az adekvát bűnmegelőzés kialakításában.

Ebben a tanulmányban a bűnmegelőzés általános tendenciáin és az angol büntetőpolitika példáján keresztül azokra a veszélyekre igyekeztem rávilágítani, amelyek a bűnmegelőzés önmagában vett értéként történő kezeléséből és más értékek mellőzéséből fakadhatnak. Az angol rendszernek számos előremutató és pozitív eleme van, és nem szabad elfelejteni azt sem, hogy amit ma tudunk a bűnözéskezelésről és a prevencióról, jelentős mértékben az angolszász elméletnek és gyakorlatnak köszönhető. Mindazonáltal az utóbbi években uralkodó, az amerikai hatást erőteljesen tükröző bűnözéskezelési koncepció komoly aggodalomra adhat okot. A hatékony bűnmegelőzés varázslata alatt a bűnmegelőzési rendszer számos hagyományos értékről mond le. A jóléti állam válságát a kriminológiai szakirodalom részletesen tárgyalja, és a kritikai kriminológia sikeresen mutatott rá a bűnözéskezelési új korszakának szociális veszélyeire. A jóléti szolgáltatások megnyirbálása és az egyéni felelősség hangsúlyozása azonban csupán egyik oldala az állam és egyén közötti újraértelmezett viszonyoknak. Miközben az állam nem kíván többé felelősséget vállalni polgárai jólétéért, mindjobban benyomul az egyéni szabadság hagyományosan védett szféráiba. Az állam új szerepe tehát meglehetősen ellentmondásos lehet: az egyik oldalon nem nyújt többé védelmet a globalizált szabad piac hatásai ellen, figyelmen kívül hagyva annak kriminogén hatásait, a másik oldalról azonban, a bűnözés elleni harc nevében, fenntartja magának a jogot, hogy áthágja azokat a korlátokat, amelyek az állampolgárt hivatottak védeni – éppen az állammal szemben. Ez az út nemcsak, hogy egy olyan ár megfizetését követeli meg, amely véleményem szerint akkor sem érné meg, ha történetesen megvalósulna a cserébe ígért „biztonság”, hanem még csak nem is szükségszerű, a hatékonyság elérését ugyanis nem feltétlenül kell más értékek érvényesítése során feláldozni.

Hogy az emberi jogok koncepciójának és a szociális igazságosság szempontjainak pusztán absztrakcióvá válása és közbiztonsági szempontok alá rendelése mennyire lesz általános tendencia az európai országokban, még a jövő kérdése. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a 20. század végének fejleményei a kriminálprevenció terén nem csupán sikereket hozhatnak, hanem valós buktatókkal és veszélyekkel is járhatnak. Amennyiben azonban az alakuló magyar bűnmegelőzési rendszer folytatja a most megkezdett utat és ragaszkodik a prevenció jogállami-emberi jogi követelményeihez és a bűnözés összetett társadalmi gyökereinek képletéhez, jó esélye van arra, hogy ezeket a veszélyeket elkerülje.